

Философский анализ позволяет увидеть университет как сложный и многомерный феномен. Его природа состоит в институционализации свободного поиска истины, в создании пространства для интеллектуального развития и культурного диалога.

Назначение университета выходит за пределы профессиональной подготовки. Он формирует личность, культивирует рациональность, сохраняет культурные ценности и выступает критическим сознанием общества.

Тем самым университет является не просто образовательным учреждением, а фундаментальным институтом цивилизации, обеспечивающим непрерывность духовного и интеллектуального развития человечества.

Список литературы

1. Гумбольдт, В. фон. О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине // Университетская идея в философии и культуре. - М. : Прогресс, 2004. - С. 45–68.
2. Ясперс, К. Идея университета. — Минск : БГУ, 2006. = 159 с.
3. Бауман, З. Глобализация. Последствия для человека и общества / пер. с англ. - М. : Весь Мир, 2004. - 188 с.
4. Бланшо, М. Литература и право на смерть // Новое литературное обозрение. - 1994. - № 7. - С. 84–96.
5. Ньюмен, Дж. Г. Идея университета / пер. с англ. - Минск : БГУ, 2006. - 208 с.

ӘОЖ 316.3

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ЖАСТАР ӨМІРІНДЕГІ РӨЛІ

Бектұрсынқызы Ж, Муханова Ж.С.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: janerkebektorsyn@gmail.com

Қазіргі жаһандану жағдайында цифрлық технологиялар қоғам дамуының негізгі қозғаушы күшіне айналды. Әлеуметтік желілер, атап айтқанда, жастар өмірінің ажырамас бөлігіне айналды және олардың дүниетанымына, құндылық бағдарларына, мінез-құлқына және әлеуметтік қатынастарына айтарлықтай әсер етті. Бүгінгі таңда жастардың көпшілігі әлеуметтік желілер арқылы күнделікті қарым-қатынас, ақпарат алмасу, білім беру, өзін-өзі тану және бос уақытты өткізу процестерін жүзеге асырады. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желілерді тек техникалық құрал ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік кеңістік табиғатының басым бөлігі ретінде де қарастырған жөн.

Алғашқы әлеуметтік желілер 1995 жылы пайда болды. Бастапқы кезеңде олардың қолданушыларының саны шектеулі болды, алайда ХХ ғасырдың соңына қарай олардың танымалдығы күрт өсті. 2010 жылы әлем халқының шамамен 96%-ы әлеуметтік желілерге қол жеткізе алды. Қазіргі таңда, мысалы, елімізде 92,9%-ы интернет желісіне тіркелген, ал тұрақты пайдаланушылар саны 15,7 миллион қолданушы [1]. Дегенмен, бұл цифрлық белсенділік әрдайым олардың пайдасына шешілмейді, себебі сандық ортада ақпараттық, психологиялық және әлеуметтік келіспеушіліктер де бар.

Әлеуметтік желілердің қоғам өміріндегі орнын түсіндіру үшін классикалық және қазіргі социологиялық теорияларға жүгіну маңызды. Мысалы, ақпараттық қоғам тұжырымдамасының негізін қалаған Мануэль Кастельс «Желілік қоғам» теориясында қазіргі әлеуметтік құрылымдар ақпараттық ағындар мен цифрлық желілер негізінде қалыптасады деп тұжырымдайды. Оның пікірінше, желілік қоғамда билік, мәдениет және қарым-қатынас формалары түбегейлі өзгеруде [2, 25-б.]. Бұл тұжырым жастардың әлеуметтік желілер арқылы жаңа коммуникациялық кеңістікке бейімделуімен және дәстүрлі әлеуметтік байланыстардың өзгеруін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қазіргі қоғамды «имитацияланған қоғам» деп сипаттайтын постмодернизм философиясының көрнекті өкілі Жан Бодрийяр шындықты виртуалды бейнелермен алмастырылу үдерісін талдайды. Оның пікірінше, бұқаралық ақпарат құралдарында және медиа кеңістікте қалыптасқан бейнелер нақты шындықтан басым болады [3, 112-б.]. Егер бұл идеяны әлеуметтік желілер контекстінде қарастыратын болсақ, онда жастар арасында виртуалды имидждің қалыптасуы өзін «цифрлық тұлғаның» бір түрі ретінде көрсетіп, өмірінің белгілі бір қырларын ғана жариялап, идеалдандырылған бейнені бейнелейді.

Коммуникативті іс-әрекет теориясының негізін қалаған Юрген Хабермас қоғамдық кеңістікте ұтымды пікір алмасу мен қалыптастырудың коммуникациялық платформалардағы маңыздылығын айрықша атап көрсетеді. [4, 87-б.]. Заманауи әлеуметтік желілерді жаңа цифрлық қоғамдық кеңістік деп санасақ, бірақ бұл кеңістікте ақпараттың манипуляциялық сипаты, жалған жаңалықтардың үстемдігі және эмоционалды реакциялар көптеп кездеседі. Олар Хабермас сипаттаған ұтымды дискурс принциптеріне қайшы келеді. Сол себепті, әлеуметтік желілерді зерттеу барысында тек ақпарат алмасудың көлемін ғана емес, оның сапасы мен қоғамдық пікірге ықпалын бағалау да маңызды болып табылады.

Әлеуметтік өзара әрекеттесу мәселесін зерттеген Ирвинг Гофман «күнделікті өмірде өзін-өзі көрсету» тұжырымдамасында индивид әлеуметтік ортада белгілі бір рөл атқарады деп тұжырымдайды [5, 56-б.]. Бұл теория әлеуметтік желілерден байқасақ болады: жастар өздерінің парақшаларын белгілі бір "кезең" ретінде пайдаланып, саналы түрде бейнелер жасайды, фотосуреттер мен жазбалар арқылы әлеуметтік мәртебесін көрсетуге тырысады. Сонымен қатар, әлеуметтік капитал теориясын жасаған Пьер Бурдье әлеуметтік байланыстар индивидтің әлеуетін кеңейтетін маңызды ресурс екенін атап көрсеткен [6, 98-б.]. Әлеуметтік желілер жастарға жаңа әлеуметтік капиталды жинақтауға, кәсіби және жеке байланыстар орнатуға жағдай жасайды. Алайда, виртуалды байланыстың тереңдігі мен тұрақтылығы туралы мәселе ғылыми талқылауды қажет етеді.

Осылайша, әлеуметтік желілерді жастар өмірінің әлеуметтік-мәдени өзгеруінің маңызды факторы ретінде қарастырған жөн. Бір жағынан, олар ақпаратқа қолжетімділікті арттырып, өзін-өзі дамыту мүмкіндіктерін кеңейте алады, ал екінші жағынан, олар сәйкестік дағдарысы, тәуелділік және виртуалды агрессия сияқты әлеуметтік мәселелерді тудыруы мүмкін. Сондықтан бұл құбылысты жан-жақты социологиялық және философиялық талдау қазіргі ғылым үшін өзекті әрі қолайлы.

«Жастар өміріндегі әлеуметтік желілердің рөлі» тақырыбындағы зерттеудің негізгі мақсаты-әлеуметтік желілердің әлеуметтік мінез-құлқына, құндылық бағдарларына, жеке сәйкестілікке және қазіргі жастардың әлеуметтік қызметіне әсерін кешенді әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдау. Осы мақсатқа жету үшін цифрлық ортадағы жастардың әлеуметтік тәжірибесінің ғылыми негіздемесі желілік қоғам теориясына (Мануэль Кастельс), әлеуметтік капитал теориясы (Пьер Бурдье), қоғамдық кеңістік тұжырымдамасына (Юрген Хабермас), символдық өзара әрекеттесу теориясына (Ирвинг Гофман) және цифрлық ортадағы жастардың әлеуметтік өзара әрекеттесу тұжырымдамасына (Мануэль Кастельс) негізделеді.

Осы мақсатқа сәйкес келесі ғылыми міндеттерді қамтиды:

1. Әлеуметтік желілер тұжырымдамасының теориялық-әдіснамалық негіздерін талдау, шетелдік және қазақстандық ғалымдардың жұмыстары негізінде ғылыми нәтижелерді жүйелеу.
2. Әлеуметтік медианың жастардың құндылық бағдарларына, цифрлық сәйкестікті қалыптастыруға және әлеуметтік капиталды жинақтау процесіне әсерін анықтау маңызды.
3. Әлеуметтік желілердегі жастардың коммуникативті мінез-құлқын, олардың көріну формаларын және виртуалды әлеуметтік өзара әрекеттесу ерекшеліктерін зерттеу міндеті қойылады.
4. Зерттеу білім берудегі, саяси әлеуметтенудегі және экономикалық қызметтегі әлеуметтік желілердің рөлін талдауды көздейді.
5. Интернетке тәуелділік, кибербуллинг және ақпаратты манипуляциялау мәселелерін қоса алғанда, әлеуметтік медианың жастар психологиясына әсерін талдау қажет.
6. Әлеуметтік желілердің Қазақстандағы жастар саясаты мен әлеуметтік даму процестеріне әсерін бағалау және ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу басты міндеттердің қатарында.

Әлеуметтік медиа құбылысын ғылыми талдау ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басындағы ақпараттық қоғам теорияларымен тығыз байланысты. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың дамуы қоғам құрылымын, әлеуметтік стратификацияны және жеке тұлғаны қайта қарастыруға мәжбүр етті. Бұл тұрғыда Мануэль Кастельс ұсынған "желілік қоғам" теориясы маңызы ерекше. Ғалымның пікірінше, қазіргі қоғамның негізгі құрылымдық бірлігі-ақпарат ағынын басқару арқылы билік пен ресурстарды жүзеге асыратын желі [2, 31-б.]. Әлеуметтік желілердің арқасында жастар осы желілік құрылымның белсенді қатысушыларына айналып және цифрлық кеңістікте жаңа әлеуметтік кеңістік қалыптастырады.

Цифрлық коммуникацияны әлеуметтік жұмыс тұрғысынан қарастырған кезде Юрген Хабермасың шығармаларындағы "қоғамдық кеңістік" тұжырымы айрықша өзектілікке ие. Қоғамдық пікірді еркін әрі ұтымды қалыптастыру демократиялық қоғамның басты алғышарты болып саналады [3, 90-б.]. Қазіргі уақытта әлеуметтік желілер қоғамдық пікірді қалыптастырудың негізгі

платформасына айналды. Алайда, ұтымды сөйлеу әлсіреуі мүмкін, өйткені интернет ортасында эмоционалды реакциялар, анонимділік феномені және алгоритмдік сүзгілер басымдылыққа ие.

Постмодернизм философиясында Жан Бодрийяр түпнұсқалық виртуализацияны талдау арқылы бұқаралық ақпарат құралдарының символдық үстемдігін көрсетеді [4, 118-б.]. Әлеуметтік желілердегі жастардың өзін-өзі танытуы көбінесе "сезімталдық" құбылысын тудыратын визуалды мазмұнға байланысты. Басқаша айтқанда, әлеуметтік желілердегі бейнелер неғұрлым тартымды және шынайы өмірден босатылады.

Өрнек мәселесін микроәлеуметтік тұрғыдан зерттей отырып, Ирвинг Гофман театр моделімен әлеуметтік өзара әрекеттесуді түсіндіреді [5, 59-б.]. Әлеуметтік медиа-бұл біздің заманымыздың цифрлық кеңістігі, ал жастар өздерінің профильдерін әлеуметтік рөлдерді саналы түрде қалыптастыру үшін платформа ретінде пайдаланады. Сонымен қатар, «әлеуметтік капитал теориясын» жасаған Пьер Бурдьё ресурстардың әлеуметтік қатынастар үшін маңыздылығын көрсеткен [6, 102-бет]. Әлеуметтік медиа жастарға кәсіби, академиялық және мәдени капиталын кеңейтуге мүмкіндік береді. Мысалы, LinkedIn, Instagram немесе Telegram платформалары арқылы кәсіби қауымдастықтарға қосылу әлеуметтік капиталды арттырудың жаңа түрі болып табылады.

Жастар-әлеуметтік өзгерістерге ең сезімтал топ. Сандық ортада қалыптасқан құндылықтар жүйесі олардың өмір салтына тікелей әсер етеді. Энтони Гидденс қазіргі заманауи қоғамдағы тұлғаны үнемі үздіксіз дамып отыратын, өзін рефлексия арқылы қайта құратын субъект ретінде қарастырады [7, 75-б.]. Әлеуметтік медиа бұл ойлауды ынталандырады және жастардың өзін-өзі бағалауын арттырады. Психоәлеуметтік тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желілердегі "ұнатулар", "репосттар" және "пікірлер" көрсеткіштері символдық ұнату критерийлеріне айналды. Бұл құбылыс әлеуметтік салыстыру теориясымен түсіндіріледі. Жастар өздерін басқалармен салыстыру арқылы өздерінің әлеуметтік мәртебесін бағалайды. Нәтижесінде виртуалды жетістік пен танымалдылықты нақты жетістіктермен теңестіруге болады.

Бұл мәселеге қазақстандық зерттеушілер де ерекше назар аударып келеді. Мәселен, Г.Абдулрахманова жастардың цифрлық мәдениетін зерттей отырып, әлеуметтік желілердің ұлттық құндылықтар жүйесіне ықпалын талдайды [8, 44-б.]. Ғалымның пікірінше, жаһандық медиа мәдениет кей жағдайда дәстүрлі әлеуметтік нормалар мен мінез-құлық үлгілерінің әлсіреуіне әсер етуі мүмкін. Әсіресе цифрлық кеңістікте батыстық мәдени трендтердің басым болуы жастардың құндылықтық бағдарларына өзгеріс енгізеді.

Сонымен қатар, С.А.Сәрсенбаев жастардың интернетке тәуелділігі мәселесін қарастырып, әлеуметтік желілердің психологиялық әл-ауқатқа ықпалын көрсетеді [9, 67-б.]. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, интернетте шамадан тыс уақыт өткізу эмоционалды күйзеліс деңгейінің артуына және әлеуметтік оқшаулану құбылысының күшеюіне әкелуі мүмкін. Бұл жағдай цифрлық белсенділіктің тек оң емес, теріс салдары да бар екенін дәлелдейді.

Осылайша, қазақстандық ғалымдардың еңбектері әлеуметтік желілердің жастарға ықпалы көпқырлы екенін көрсетеді: бір жағынан – жаңа мүмкіндіктер кеңістігі, екінші жағынан – әлеуметтік және психологиялық тәуекелдер көзі. Бұл мәселеге қазақстандық зерттеушілер де қызығушылық танытуда.

Әлеуметтік медиа оқу орындарына, саясатқа, экономикаға және мәдениетке әсер етеді. Білім беру саласында цифрлық платформалар қашықтықтан оқытуды дамытуға мүмкіндік берді. Әлеуметтік медиа және хабар алмасу covid-19 пандемиясы кезінде негізгі байланыс арналарына айналды. Саяси әлеуметтену тұрғысынан жастар әлеуметтік желілер арқылы қоғамдық-саяси процестерге қатысады. Бұл құбылысты «цифрлық азаматтық» деп атауға болады. Жастардың саяси белсенділігін зерделей отырып, қазақстандық ғалым М. Б. Қойгелдиев қоғамдық пікірді қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің рөлін көрсетеді [10, 53-б.].

Экономикалық тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желілер кәсіпкерлік белсенділікті арттыру құралына айналды. Жастар шағын бизнесті басқарады және Instagram және TikTok платформалары арқылы ақша табады. Бұл цифрлық экономиканың жаңа нысандарын қалыптастыру. Әлеуметтік медианың жастар өміріне әсері екі жақты. Оң жақтары-ақпарат алу, білім алу, кәсіби байланыстар орнату және шығармашылық әлеуетті дамыту. Кемшіліктері-кибербуллинг, тәуелділік, деректерді манипуляциялау, жалған ақпарат тарату. Шерри Туркл цифрлық байланыс жалғыздық сезімін күшейтуі мүмкін дейді.

Зерттеулерді айта кетсек, әлеуметтік желіге шектен тыс тәуелділік психикалық денсаулыққа теріс әсер етеді. ҚР Денсаулық сақтау министрлігі мен ғалымдарының 2018–2022 жылдар аралығындағы зерттеуіне сәйкес, жасөспірімдердің «проблемалы түрде» әлеуметтік желі қолдану деңгейі 6,9%-дан 12,7%-ға дейін өскен. Мұндай тәуелділікті көрсеткен жастарда күйзеліс белгілері жиі байқалады,

олардың депрессияға ұшырау ықтималдығы 2,5 есе жоғары. Қазақстандық әлеуметтік зерттеулер орталығы жүргізген сауалнамалар жастардың 60% - ға жуығы әлеуметтік желілерде күніне 3 сағаттан астам уақыт өткізетінін көрсетеді [7, 52-6]. Бұл сан сандық тәуелділік қаупін арттырады.

Жоғарыда қарастырылған теориялық және эксперименттік дәлелдер әлеуметтік медиа жастардың өміріндегі құрылымдық және мәдени өзгерістерді тудыратын фактор екенін көрсетеді. Олар жеке тұлғаның, әлеуметтік капиталдың, саяси белсенділіктің және экономикалық мінез-құлықтың дамуына ықпал етеді. Ғылыми тұрғыдан алғанда, әлеуметтік медианы өте жағымды немесе жағымсыз оқиға ретінде бағалау дұрыс емес. Олар қазіргі желілік қоғамның объективті шындығы. Сондықтан қазіргі әлеуметтік саясаттың маңызды бағыты жастардың медиа сауаттылығын арттыру, цифрлық мәдениетті дамыту, психологиялық қолдау тетіктерін жетілдіру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жастар әлеуметтік желіні қалай пайдаланып жүр? // *El.kz* ақпараттық порталы. – URL: https://el.kz/zhastar-aleumettik-zhelini-qalay-paydalanyp-zhur_400036952/
2. Капельс, М. Ақпараттық дәуір: экономика, қоғам және мәдениет. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2017. – 608 б.
3. Хабермас, Ю. Қоғамдық кеңістіктің құрылымдық өзгерісі. – Астана: Фолиант, 2016. – 312 б.
4. Бодрийяр Ж. Симулякрлар және симуляция. – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2014. – 240 б.
5. Гоффман, Э. Күнделікті өмірдегі өзін-өзі таныту. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 220 б.
6. Бурдые, П. Әлеуметтік кеңістік және символдық билік. – Алматы: Ғылым, 2013. – 256 б.
7. Гидденс, Э. Модерндік және тұлғалық сәйкестілік. – Алматы: Жоғары мектеп, 2018. – 280 б.
8. Абдрахманова, Г. Ж. Жастардың цифрлық мәдениеті: әлеуметтік талдау. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 150 б.
9. Сарсенбаев, С. А. Интернетке тәуелділік және жастар психологиясы. – Астана: ЕҰУ баспасы, 2019. – 180 б.
10. Қойгелдиев, М. Б. Жастар және қоғамдық сана. – Алматы: Раритет, 2015. – 200 б.

УДК: 32:327

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Бурмин Н.О.

Магистрант кафедры философия и социальные науки,
Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан
e-mail: nickita.burmin2017@yandex.ru

Каппасова Г.М.

доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент),
Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан
e-mail: gulsara_k@bk.ru

Современная архитектура международных отношений отводит Центральноазиатскому региону роль одного из ключевых геополитических узлов Евразии. В эпоху глобальных перемен политический ландшафт государств региона представляется результатом сложной интерференции исторических традиций, уникальных этнокультурных кодов и социально-экономических императивов. Данная специфика предопределяет не только внутреннюю траекторию развития стран, но и их субъектность в мировых политических процессах.

Региональная динамика в Центральной Азии в значительной степени детерминирована особенностями общественного сознания. Традиционные механизмы управления и формы взаимодействия власти и социума, формировавшиеся на протяжении столетий, сохраняют мощное влияние на постсоветском этапе. Политическая модернизация здесь носит самобытный характер, адаптируя формальные институты к устойчивым иерархическим структурам и ценностным установкам населения.